

Kirkebygging på 1700-tallet – lokal tradisjon eller påvirkning utenfra?

Kåre Hosar

1700-tallet var det store kirkebyggingsårhundret i Gudbrandsdalen. Etter kirkesalget i 1723 var almuen selv blitt kirkeiere. Alle kirkene i Gudbrandsdalen ble kjøpt av almuen, ingen fikk private eiere.

Fåberg kirke 1727

I Gudbrandsdalen ble det bygd mange nye kirker på 1700-tallet. Bare åtte kirker stod igjen fra eldre tider, hvorav fem var mer eller mindre ombygde stavkirker. 15 kirker ble bygd nye i perioden. Først sør i dalen, senere nordover.

Almuen var altså kirkeiere, men hvem bestemte hvordan kirkene skulle være? Hva ble bestemt lokalt, og hva kom utenfra?

Ved bygging av ny kirke skulle menigheten levere materialer etter gardens størrelse, og det var pliktarbeid.

Godkjennelsesprosessen

Kongen var kirkens overhode, og kongen skulle gi tillatelse.

Søknad gikk via prostens til stiftsdireksjonen, der biskopen var med.

Videre til Kanselliet, der det fra 1662 satt en egen inspektør for norske kirker og kirkegårder. Derifra til Kongen. Og så retur samme vei. Men, inntil 1771 var det vanligvis bare stiftsdireksjonen som ga sin tillatelse, først fra Struensees tid ble alle saker sendt til Kanselliet.

Formelt altså en strikt rutine, der søknaden gikk helt til topps, som det sømmer seg et absolutt regime.

Men innholdet i søknadene var nesten utelukkende plassering av kirken, materialbruk og økonomiske forhold. Sjelden ble det sendt med tegning, men tidvis en opplysning om planform og at den skulle oppføres "faconlig".

Svaret fra København var som regel positivt, men inspektøren prøvde tidvis å påvirke søkerne til å bygge murkirker. Men dette gjaldt først og fremst i byene, ikke på landsbygda.

Men hvem bestemte lokalt?

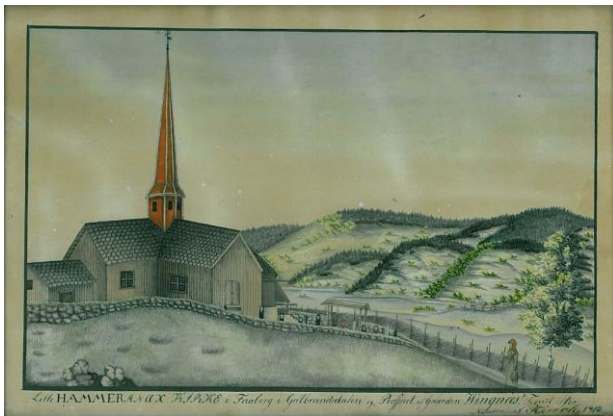
Det var mange aktører i en lokal menighet.

Alle menigheter hadde en prest, som fortrinnsvis hadde en del kunnskaper om kirken og de krav liturgien satte til en kirkebygning. Prosten var alltid involvert i slike saker, og var en respektert prest i distriktet. Embedsmenn fantes det rundt omkring, om enn ikke i alle prestegjeld. Men både sorenskriver og fogd var godt kjent i distriktet, og amtmannen var også en mann å regne med i slike tilfeller, og selvfølgelig biskopen. Øvrige kondisjonerte fantes også. Det var militære, jurister og andre. Kirkeverger fantes i hvert prestegjeld, som var valgt blant bygdas mest respekterte menn. Almuen var med på styringen av prestegjeldet, ved byggeplaner ble det holdt menighetsmøter der folket kunne si sin mening.

Kirken den samfunnsinstitusjonen der folk i Norge lettest og oftest møtte omverdenen. Alle bygder hadde kirke der bygdefolket samlet seg ved gudstjenester, og alle kirker hadde en prest som hadde utdannelsesbakgrunn utenfra, og oftest også familiebakgrunn fra et annet miljø.

Kontrakten om bygginga ble gjerne skrevet mellom prest og en byggmester, uten detaljerte opplysninger. Håkon Christie mener at det meste ble overlatt til byggmesteren. Jeg tror han overdriver byggmesterens påvirkning. Den påvirkningen var trolig mer på den tekniske håndverksmessige siden enn på den formskapende siden.

Hvem bestemte at kirken skulle være korsformet, hvem bestemte hvordan tårnet skulle være? Folk i bygda var ofte ute på reiser. Bønder var på markedene for å selge og kjøpe, og mange fra bygda var i løpet av året en tur til Christiania, Grundset, Veblungsnes, Røros eller Trondhjem. Der kunne de se nye bygninger komme opp, der kunne de hente inspirasjon.

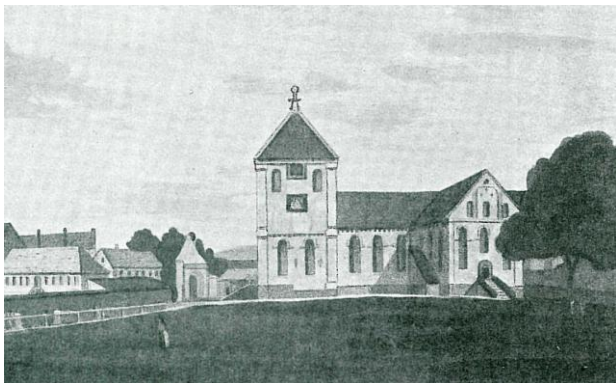

Lillehammer kirke

Alle nybygde kirker i Gudbrandsdalen på 1700-tallet var korskirker, med ett unntak. Bakgrunnen for dette må ha vært inspirasjon fra domkirken i Christiania.

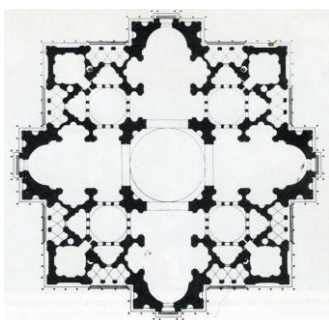

Hellig Trefoldighet, Christiania 1639

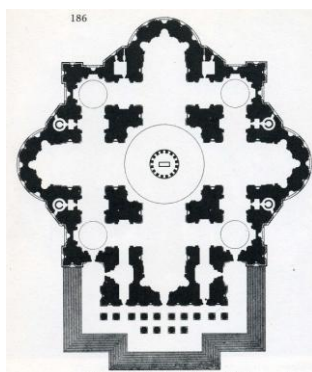

Vår Frelser kirke, Christiania 1697

Inspirasjonen for å bygge kirker som dette er hentet langt borte fra. Det ble ikke funnet opp i Norge, og heller ikke i Danmark. Det meste av nyvinninger i kirkebygningsteknikken kommer fra katolske områder, og ikke minst har Peterskirken i Roma vært en idegiver for mange. Ikke bare slik den står i dag, men slik den var planlagt, og slik planene var presentert i trykk og plansjeverk.

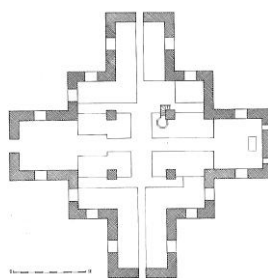
Bramante

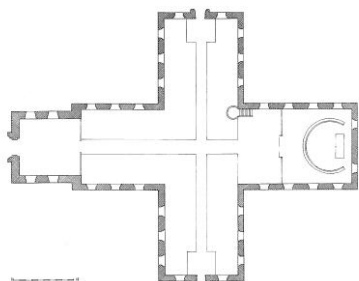
Michelangelo

Vår Frelser, København

Hellig Trefoldighet

Vår Frelser, Christiania

Kvam kirke 1776

Nye impulser kom inn også i Gudbrandsdalens kirker, med vekt på en harmonisk arkitektur i eksteriøret så vel som interiøret. Kvam kirke er et godt eksempel på det.

Vestre Gausdal kirke 1784

Også Vestre Gausdal kirke viser nye impulser, men med vekt på interiøret heller enn eksteriøret. Kirken har prekestolalter, et nytt trekk som krever større høyde i kirkerommet og muliggjør større utnyttelse av gallerier.

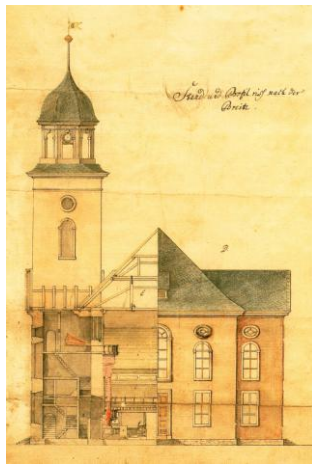
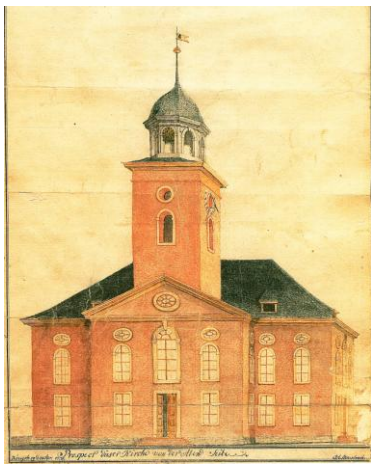
Sør-Fron kirke 1786-92

Sør-Fron kirke var en avansert byggesak etter norske forhold. Men overlatt til bygdefolket. Søknaden gjaldt å bygge av stein og flytting av kirkestedet etter amtmannens anvisning. Allerede der er det noe usedvanlig i at amtmannen er nevnt. Det har vært et lokalt prestisjebygg, og en høyere embetsmann er trukket inn.

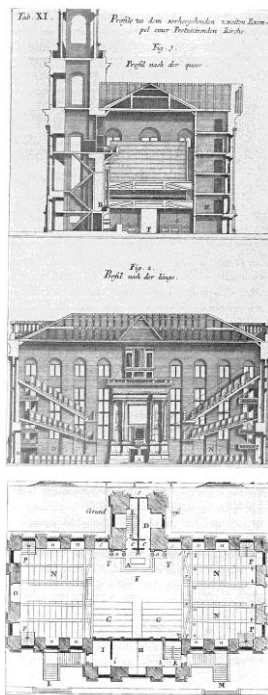
Kongsberg kirke 1738 - 1761

Kongsberg: søknad ble sendt 1736, retur med geheimeråd Holsteins påskrift om at Kongen ønsket å se tegninger og overslag.

Stuckenbrock

Tegning ble sendt inn, men uten overslag, og kongens egenhendige underskrift stod på byggetillatelsen som kom tilbake fra København. Kongsvinger var Norges største by i perioden, og sølvverket var kongens eiendom.

Leonard Christoph Sturm

Inspirasjonen for Norges viktigste prestisjebygg på 1700-tallet er hentet fra en bok utgitt av en tysk matematikkprofessor. Leonard Christoph Sturm: *Vollständige Anweisung alle Arten von Kirchen wohl anzugeben*, 1718. Der presenterte han flere typetegninger til kirker, som ble til inspirasjon mange steder, i Norge i Kongsberg og ved byggingen av Nykirken i Bergen.

Røros kirke 1784

Røros er et mer selvstendig verk enn Kongsberg, men sammensatt av inspirasjon fra flere kilder. Intet klart forbilde, men lignende bygningen kan finnes i Tyskland. Kobberverkets direksjon var kirkeiere og også de som bestemte alt. Flere involverte skaffet tegninger fra København og andre steder. "Noen" lokalt har satt dem sammen.

Tegninger fantes i form av trykk, og ikke minst plansjeverk med bilder av bygninger. Det var vanlig i alle land å gi ut prestisjefylte plansjeverk, også Danmark der *Den Danske Vitruvius* var et bokverk som ble utgitt 1746 og 1749. Men også enklere bøker og enkelttrykk ble produsert og spredt – og ble brukt som inspirasjonskilde. Viktig spredningskilde for arkitekturimpulser.

Christians kirke, København

Tegningen av Christians kirke i København er hentet fra plansjeverket *Den Danske Vitruvius*, som var et prestisjeverk for å vise Danmarks flotteste bygninger, men flest i København. Denne tegningen er publisert før kirken ble bygget, og detaljene stemmer da heller ikke med den utførte bygningen.

Inspirasjonskilder for Sør-Fron kirke

Fjøs 1736

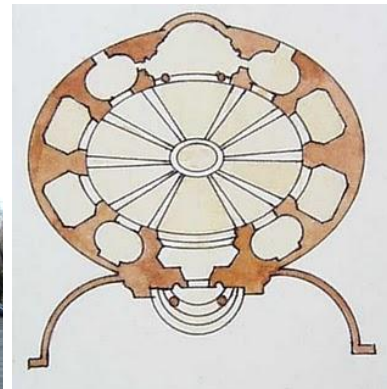
Stein som bygningsmateriale var kjent for frøningene fra David Schiøth bygde nytt fjøs på Fron prestegard i 1736. Mange bønder tok etter og bygde hus av stein, og steinfjøsene er en viktig forutsetning for Sør-Fron kirke. Da Kvam kirke skulle bygges i 1770-årene ble det holdt et menighetsmøte, der de frammøtte anbefalte at kirken skulle bygges av stein, siden "alle som formaar noget bygger sine fehuse af steen." Almuen var altså blitt så kjent med stein som byggemateriale at de selv anbefalte steinmuring. Menigheten i Kvam ville det imidlertid annerledes, og holdt seg til det tradisjonelle med laftet tømmer.

Generalforstamtet 1749 og 1760 var et nasjonalt forstvesen, plassert på Kongsberg. De skulle holde tilsyn med skogsdriften i landet. Blant annet var det viktig å ta vare på skogsressursene, man var fullt klar over at det var en begrenset ressurs, godt merkbart etter at det lenge hadde vært drevet rovdrift på norske skoger etter store bybranner i Europa. I generalforstamtets statutter var det med en oppfordring til å bruke stein som bygningsmateriale både til bygninger og andre formål. Holzførster Mechlenburg var en av skogbetjentene, bosatt i Sør-Fron. Han var også regnskapsfører for menigheten en periode.

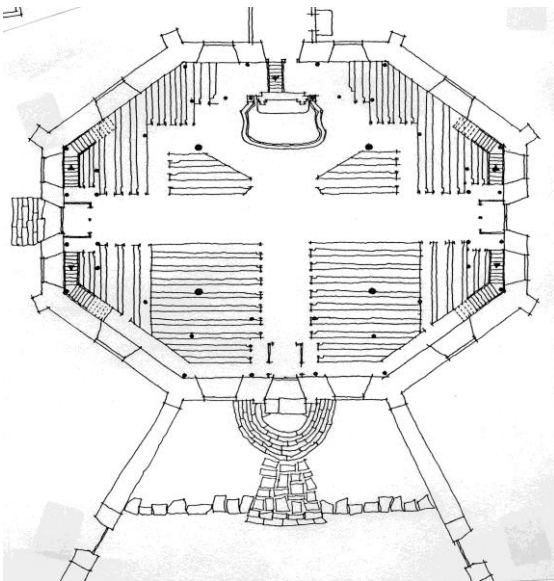
Den tidligere sognepresten i Sør-Fron, David Schiøth, var for øvrig som pensjonist bosatt i Frederiksberg ved København, med pensjon fra kallet. De hadde altså kontakt, og i Frederiksberg ligger Danmarks eneste åttekantede kirke. Schiøth er en mulig kilde for ideer til utforming av den nye kirken, eller i det minste som formidler av ideer. Han var selv en aktiv herremann som redaktør av Danmarks og Norges oeconomicke Magazin, der han selv skrev en artikkel *Om Skiefersteen til Husers Tækning, istedenfor Næver eller Birke-Bark*, mens han skrev kommentarer til en annen artikkel av anonym forfatter, *Velmeent Opmuntring for sine Lands-Mænd, samtlige Norges Indvaanere, til at betiene sig bedre af Landets Graa-Stein til allehaande Bygninger, i Særdeleshed Kirke-Bygninger*.

Sør-Fron kirke er en særegen kirke. Unik i Norge, men ikke uten forbilder i Europas arkitekturhistorie. Enkelte trekk kan hentes fra Røros, Kongsberg og Nykirken i Bergen, men utgangspunktet er like vel ---

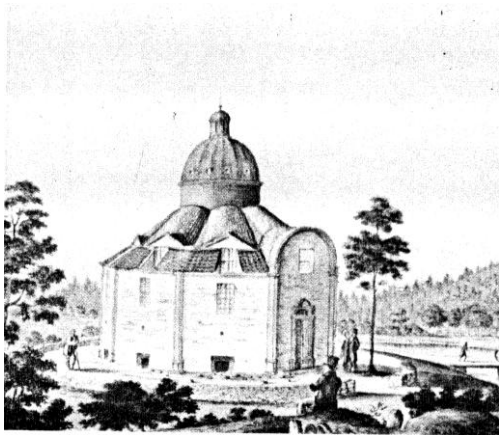

S Andrea al Quirinale, Roma. Bernini 1658-61

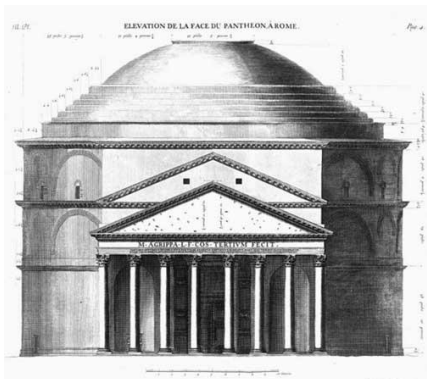

Plan Sør-Fron

Sør-Fron kirke er forenklet og omformet noe, men det er sannsynlig at San Andrea er det opprinnelige forbildet.

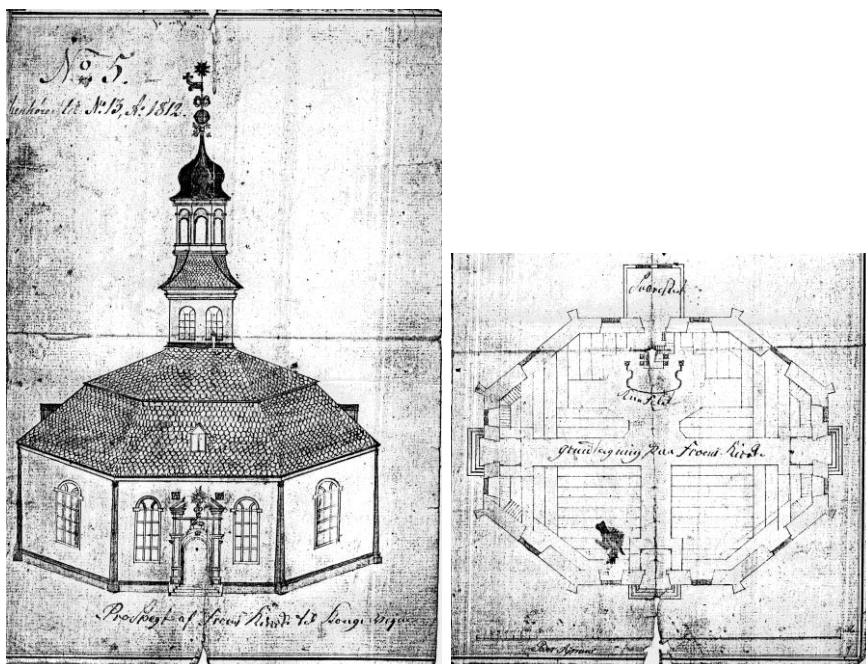
Inspirasjon hentet direkte fra Roma var ikke ukjent. Werner Hosefelder Christie bygde en kirke på Hop ved Bergen i 1793, og det oppgis at forbildet var...

Pantheon i Roma

Også store prestisjebygg som Vår Frelses kirke i København er delvis inspirert av en romersk kirke, i det tårnet er en bearbeidelse av tårnet på Borrominis Sant Ivo.

Sør-Fron kirke er en av de få kirkene som det finnes tegninger til. De bevarte tegningene er nok tegnet i ettertid, men som kopi av en tegning som må være gjort før kirken ble bygd.

Sør-Fron er en velformet kirke. Bygget i provinsen, men med en form og med detaljer som viser en viss kunnskap om arkitektur, form og symbolikk. Det meste av arkitektoniske elementer er korrekt brukt. Her har det vært tilgang på en rekke ressurspersoner som har vært involvert i byggingen av kirken på en eller annen måte.

Det er ellers vanlig at store kirker i sin tid er blitt forbilde for andre. Sør-Fron kirke ble forbilde for byggingen av Grytten kirke på Veblungsnes ved Åndalsnes i 1829. I mange detaljer kan man godt se denne sammenhengen.

I Grytten har imidlertid kunnskapen om form og symboler vært langt dårligere. Mens Sør-Fron kirkes altervegg har en øvre avslutning med Guds navn i strålekrans – en forherligelse av Gud – har de ved byggingen av Grytten kirke misforstått dette elementet. De synes å ha mistolket Jahves navn på hebraisk med et årstall, for i Grytten er det året 1829 som forherliges i strålekransen!

Behandlingen av byggesaker har altså gjennom 1700-tallet vært enkel. De rette organer skulle gi uttalelse, men dog ved en enkel prosess. Det meste av detaljer ved bygging av en kirke var overlatt til lokalmiljøet, og resultatet var avhengig av de ressurser de hadde av økonomi og personer med kunnskap.

Først etter 1814, da godkjennelsesinstansen ble flyttet fra Det danske Kanselli i København til Kirkedepartementet i Christiania, ble vurderingen av byggesaken langt mer byråkratisk. Da ble det lokale initiativ og påvirkning i større grad tuktet av embedsverket.